

Konge, jarl, bonde, trell

LILLANN MYRVOLD

Jeg må holde et lite innlegg på vår eventyrstund: Konge, jarl, bonde, trell.¹ Jeg vil bare belyse situasjonen litt på forhånd. Jeg har et barnebarn, hun heter Natalie, er 10 år og bor i Bergen. Hun skal bli religionsforsker, sier hun, på religioner som har mange guder. Norrøn mytologi er hun svært opptatt av akkurat nå. — Kan du fortelle meg noe om guden Heimdal, spurte jeg. — Jo, han var født av ni kvinner, han hører gresset gro og ser ullen vokse på sauene. Siden hovedpersonen i mitt kåseri er Heimdal, så måtte jeg undersøke litt selv.

Heimdal er en av Odins sønner, født på et gåtefullt vis av ni jotunkvinner en gang i tidenes morgen. Han er en gåtefull gud med mange ulike funksjoner. Han bor ved Himmelberget — der jord og himmel møtes. Han ser til at ingen fiende eller uvenn rir over regnbuen — Bifrost. Hvis han skulle trenge hjelp, så har han et digert horn, Gjallarhorn. Han kan se — så langt han vil. Enten dag eller natt. Han er den som lytter — den som ser. Han er gudenes vaktmann.

Odin har problemer. Tenk om Midgardsormen kryper på land! For det er spådd at alle mørke makter en dag skal samle seg og vandre som et stormvær over Jorden. At fiender skal trampe inn i Midgard — menneskenes verden! Og at ondskapen en dag skal prøve å klore løs stenene rundt festningen — den veldige borgen Åsgard!

Og han tenker: Hvis dette skjer i dag — kan æsene stille en hær som er sterk nok til å slå fienden tilbake? Odin trenger soldater, men hvor skal han finne dem? Menneskene — slik de nå er skapt — er altfor veike og usikre til å være til noen nytte. Derfor sender han en av sine sønner til Midgard for at guder og mennesker kan blande blod. Han vil at Heimdal skal få barn med kvinnene der, og slik bli stamfar for en ny og sterkere menneskeslekt. Og Heimdal går til menneskene.

¹ Foredrag framført 21.10.2001 i Stavanger Rotary Vest. Redigert, tilføyd referanser og kommentarer (Grete Lillehammer).

Eddadiktet Rígstula skildrer de forskjellige samfunnsklassers opprinnelse fra guden Rígr, alias Heimdal (Steinsland & Meulengracht Sørensen 1994:96–97), og navnet Rígstula betyr Rígs ramse (Holm-Olsen 1975:327). Rígstula tilhører Eddakvadene, en samling av gude- og heltesagn. Disse kvadene ble nedskrevet på Island ca. 1250 og kalles den eldre Edda til forskjell for Snorres Edda som han skrev i 1220 (Holm-Olsen 1975:7).

Mitt møte med Rígstula var under forarbeidet til en utstilling om vikingene (Møllerup 1972). Min oppgave var: mat og kjøkken (Myrvold 1972 a,b), klær, hår og skjegg (Myrvold 1972c), og runer. Jeg ble anbefalt å lese Rígstula; jeg syntes det var spennende og minnet om eventyr. Jeg vil at dere skal legge merke til *huset, døren, klærne* og *maten* som serveres.

Rígstula (jf. utgaven hos Holm-Olsen 1975:147–157) er et læredikt til en ung høvdingsønn; det forteller om hvordan han skal oppføre seg, hva som forventes av ham og hvilke kunnskaper han må besitte.

Heimdal besøker jorden, forkledd og under navnet Rígr. Han drar ut på sin vandring. Lenge følger han en strandbredd inntil han kommer til et lite hus. Døren er lukket. Han åpner og går inn. Midt på gulvet er et ildsted og i stuen sitter en mann og en kvinne. Utslitte og trette er de begge to, og klærne er gamle og fillete. De heter Åe og Edda (oldefar og oldemor (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 2)). Rígr får plass på benken mellom dem, og de setter frem den beste maten de har. Brødet er dårlig, klebrig og klumpete, og full av agner. Rígr blir hos dem i tre dager og tre netter, og han deler seng med dem. Så drar han videre på sin ferd.

Ni måneder senere nedkommer Edda med en sønn som får navnet Trelle. Han vokser opp og trives, men vakker er han ikke: — “på hendene hans var huden skrukket, krøkte knoker”, — “store fingrer, stygt ansikt, lut rygg, lange hæler”. Slik er den strofen som beskriver hans utseende. Trelle må tidlig krøkes: “basttau bandt han, gjorde bører, kvist bar han heim hele dagen”. En dag kommer det en pike til hytten. Hun har stygge, tykke ben, skitne føtter, solsvidde armer og lang, nedhengende nese. Hun og Trelle setter seg ved siden av hverandre på benken, de snakker og hvisker til hverandre. Og så går de til sengs uten større seremonier.

De redde seng etter tunge dager, står det i diktet, og fikk mange barn. Særlig vakre var nok ikke de heller etter navnene å dømme (navnene på trelleparets barn har alle en nedsettende klang (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 12, 13)). Sønnene: Fjöse, Stygge, Diger, Dvask,

Gråmann, Lunt og Lutrygget. Arbeidet bestod av akerstell, grisepass og torvstikking. Døtrene het likeens Drunte, Klunte og Uro, Ordrik, Asketut, Kjevle, Filleplagg og Tranebein. Og som det heter i diktet: — “Fra dem kommer alle trelle-ætter”.

På ferden videre kommer Rig til en hall, døren står på gløtt, og han “gikk inn i hallen, eld brant på golvet, et ektepar satt der med arbeidet sitt. Mannen telgde tre til vevbom; skjegget var pusset, pannelugg hadde han, skjorta satt godt”. Konen sitter og vever. Hun har skaut på hodet, brystduk og pen skjorte med spenner på skuldrene. Det er Ave og Amma (bestefar og bestemor (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 15)) som eier huset. Han får mat av fulle skåler og kalvestek er beste retten.

Rig blir hos dem i tre dager og tre netter, og ni måneder senere nedkommer Amma med en sønn. Han får navnet Karl (fri mann — bonde, av lavere rang (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 21)); han er rødmusset og frisk med speillende, raske øyne. Han vokser opp og trives, temmer okser, tømmer hus og bygger låver, lager kjerrer og kjører plog. Karl gifter seg med Snor som bærer husets nøkler i beltet; det er hun som hersker innendørs.

Barn får de, og sønnene heter: Fri og Krieger, Freidig, Smed, Kjekkk, Bred, Bonde, Bo og Bodde (disse navnene har god klang (jf. Holm-Olsen 1957:327, strofe 24 og 25)). Nå er vi kommet til et fritt og solid bondemiljø som også blir understreket av døtrenes navn: Kvil, Brud, Kone, Kvinne, Vever, Pryd, Pike, Fern. — “Fra dem kommer alle bonde-ætter”.

Imidlertid går Rig videre og kommer omsider til en sal. Dørene står åpne og vender mot syd.. Rig går inn. Gulvet er halmstrødd, og Mor og Far sitter og ser kjærlig på hverandre. Han snor på en buestreg og setter den i buen, mens hun retter på klærne sine og snører ermene ekstra stramt. Hun har store smykker på brystet, overskjørtet har slep og kjortelen er blåfarget. Her blir Rig bevertet ved et veldekket bord som best kan beskrives med dikterens ord (Holm-Olsen 1975:153, strofe 31 og 32):

Så tok Mor
en mønstret duk,
kvit av lin
la det på bord;
siden tok hun
tynne leiver,
lyse av hvete,
la dem på duken.

Fram bar hun
bugnende fat
prydet med sølv;
satte på bordet
stekte fugler,
flesk og kråser,
sølvslåtte skrus,
en kanne med vin;
de drakk og drøste
til dagen hellet.

Rig blir her i tre døgn med det etterhånden velkjente resultat. En sønn blir født som blir svøpt i silke, og øst med vann og får navnet Jarl (Rig oppkalte han og ga han sitt navn (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 36)). Guttens hår er blondt, kinnene hvite og øynene kvasse som på en ung slange.

Og Jarl må lære det en ung mann fra overklassen må kunne: idrett, våpenbruk og jakt. Rig lærer ham runene og befaler ham å samle alle “odelsvoller”, den jord som eies av frie menn; han skal samle hele slektens eie.

Jarls hustru, Erna, er datter av en herse (høvding (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 39)) og også av høy byrd, dessuten er hun pen, klok og blond. De øker slekten, og gode dager blir deres lodd. Den eldste sønnen får navnet Byrd, så kommer Barn, Ung, Ung Adel, Arving, Svein og Sønn; den yngste het Kon (navn som karakteriserer dem som medlemmer av en ætt (jf. Holm-Olsen 1975:327, strofe 41)). Guttene lærer de samme idretter som sin far; de

temmer hester og hunder, svømmer, kaster spyd og spiller på brettspill. De lager skjold og sliper våpen.

Den yngste sønnen Kon unge — allerede navnet antyder at han er den vordende konge (*konungr* henspiller på ordet konge (jf. Holm-Olsen 1975:327)) — får den beste utdannelse. Han lærer lykkeruner og livsruner og visdom og blir således sin fars overmann. Han kan også stille stormer og stoppe ilden, redde menneskeliv og døyve sorger, han forstår fuglelyder og har åtte manns makt og styrke.

Resten av kvadet er delvis tapt (Holm-Olsen 1975:327), men utgangen synes klar. Kon-ung (navnet Håkon kan ha vært tolket som “den høye kon” (jf. Holm-Olsen 1975:327)) vinner makt og land, og med ham — vismannen og hærføreren — begynner kongedømmet. De siste linjene i kvadet (jf. versjonen hos Mortensson-Egnund 1961:88) forteller at han finner seg en møy, fagrest av alle kvinner, brynene bjartere, brystet lysere, halsen hvitere enn ren sne.

Hvem som er opphavsmann til Rigstula vet man ikke. Heller ikke hvor det ble laget, noen mener i vikingrikene i Skottland og Irland, andre tror Norge er stedet (Mortensson-Egnund 1928:292). At det er et hylningsdikt til et storkongedømme og dets hersker som varsles om at han skal kjempe mot to mektige krigere som hører hjemme i Danmark, er en teori, og vår eldre Harald Hårfagre og også Harald Hardråde er nevnt (Holm-Olsen 1975:327).

Alt som skjer i diktet Rigstula er gjennomtenkt, bevisst og sammenhengende. Det viktigste for forfatteren var å begrunne den gudebestemte samfunnsdelingen i forskjellige klasser. All tre, Trelle, Karl og Jarl er gudesønner, men det er morens blod som blir det avgjørende og som lager avstand mellom “Ættene”. Likevel vil han gjennom diktet få de underprivilegerte til lettere å bære sin vanskjebne.

Well, Riga alias guden Heimdal fullførte Odins ønske. Men at trelle skulle tro at han var gudeskapt, betviler jeg. Antagelig fikk de aldri høre Rigstula eller mulighet til å forstå at deres skjebne var gudebestemt.

Som vi ser i Rigstula, så var det trelle som gjorde det strevsomme og nedverdige arbeidet. Han slet fra morgen til kveld og ble merket av det. Vi hører at bonden temmet okser, tømret hus, gjorde kjerrer og kjørte plog. Men trelle var uunnværlige. Husholdet på gården bestod

av en kjernefamilie og en trellefamilie. Bondefamilien holdt til i en hall, trellefamilien bodde i et hus på tunet eller tett ved gården.

Definisjonen av en trell! I følge loven er trelen en levende ting som tilhører herren omtrent på samme linje som en sau eller en ku. Herren kan ustraffet drepe eller lemleste trelen sin. Treller kan selges, og brukes som betalingsmiddel eller leies ut, også til å utføre seksuelle tjenester. Trelen har ingen rett til å forsvare seg når en fri mann går løs på ham. Han har ingen rett til barna sine. Foreldre og barn kan selge hverandre. Han har heller ingen rett til å gifte seg. En trell er langt på vei det samme som en slave, slik vi kjenner det fra USA.

Forskerne sier at det kan ha vært mellom 50.000 til 75.000 treller på det meste. Etter beregninger vil det si at trellene må ha utgjort noe mellom en tredjedel og en halvpart av befolkningen her i landet.

Jeg vil ikke snakke så mye mer om trellens skjebne. Likevel vil jeg trekke frem den mest berømte trelen i vår historie, trelen Kark som skar hodet av Håkon Jarl da jarlen gjemte seg i en jordhule under en grisebinge.

Håkon Jarl (935–995) var en stor jarl i Trøndelag. Med sitt utgangspunkt i Trøndelag som var det nye politiske tyngdepunktet i landet, forsøkte han å erobre store deler av landet militært. Trønderne var lite påvirket av de nye kristne forestillingene, dyrket Tor og Odin, og holdt blot på gammelt vis. Håkon jarl var en stor blotsmann og holdt de gamle helligdommer i hevd. Under hans styre grodde kornet godt og fagert. Han holdt dessuten et stort hoff og var glad i vakre kvinner. Kanskje for glad?

Som sagt, Håkon Jarl endte siden dager på en ynkelig måte, og skaldene antyder at han måtte gjemme seg fordi trønderne ble lei av at han ikke kunne la kvinnfolkene deres i fred. Hvorfor drepte Kark Håkon Jarl? Kanskje han ventet å bli en fri mann, men Olav Tryggvason kuttet hodet av trelen. Og hodene av Håkon jarl og trelen Kark ble satt på stake og vist frem — og folket frydet seg. Håkon jarl vil nok mer huskes som en stor politiker både på godt og vondt, og hans kvinnehistorier hadde vært gefundenes fressen i for eksempel Se og Hør.

Alle religioner og samfunn har og har hatt denne inndelingen av stender; de indiske kaster for eksempel. Jeg skal fortelle Natalie, mitt barnebarn, at hinduismens gudeverden omfatter 33

millioner guder. Der har hun nok å ta av! For meg vimler det av guder både i gresk og romersk mytologi. Jeg har aldri vært interessert, ikke i norrøn mytologi engang.

Den verdensberømte professoren Stephen Hawkin frykter for menneskenes herredømme. Det stod i Stavanger Aftenblad 6. september. Han frykter at datamaskinen tar over verden hvis menneskene ikke bruker genteknologien til å forbedre sin egen intelligens. — Vi må forbedre oss gjennom genteknologi, ellers holder vi ikke tritt med den store bølgen av kunstig intelligens, sier han. Matematikkprofessoren frykter at stadig kraftigere datamaskiner kan komme til å ta over verden. Faren for at datamaskiner utvikler intelligens og tar over verden er mulig. Vitenskapen kan brukes til å øke DNA-komplekset og således “forbedre” mennesket.

Er det nå vi trenger et nytt besøk av Heimdal — kongen Rig?

En liten litteraturoversikt

Holm-Olsen, L. 1975: *Edda-Dikt*. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.

Mortensson-Egnund, I.1928: *Edda-Kvæde. Norrøne Fornsongar*. Det Norske Samlaget, Oslo.

Mortensson-Egnund, I. 1961: *Edda-Kvæde (Den Eldre Edda)*. Det Norske Samlaget, Oslo.

Myrvold, L. 1972 a: Litt om korn, brød og øl i vikingtiden. *Frå haug ok heiðni* 3, 252–255.

Myrvold, L. 1972b: Drikkehorn. *Frå haug ok heiðni* 4, 264–265.

Myrvold, L. 1972c: Litt om klær og moter i vikingtiden. *Frå haug ok heiðni* 1, 197–206.

Møllerup, O. 1972: Riksjubileet og Stavanger Museum. *Frå haug ok heiðni* 2, 217–218.

Steinsland, G. & Meulengracht Sørensen, P. 1994: *Menneske og makter i vikingtidens verden*. Universitetsforlaget, Oslo.